

- Andrić, Prokl. Avl. Andrić Ivo, *Pr...*
 Andrić, Prok. dvor. Andrić Ivo, *Pr...*
 Andrić, Prokl. Avl. Andrić Ivo,
 Dragica Str
 Crnjanski, Seobe Crnjanski
 SKZ, 7-7
 Crnjanski, Wędr. Crnjanski
 Latusz
 Gombr. Ferdurke Gombr.
 Gombr. Ferd. Gombr.
 Radnović.
 Iwaszk. Slawa Iwaszkiewicz Jaroslava, *Slawa i chwala*, t. I, Warszawa 1965: PIW.
 Ivašk. Slava Ivaškjevič Jaroslav, *Slava i hvala*, I, Beograd 1982: Prosveta. Przeł. Petar
 Vujičić.
 Kapuściński, Szach. Kapuściński Ryszard, *Szachinszach*, Warszawa 1983: Czytelnik.
 Kapuściński, Šah. Kapuściński Rišard, *Šahinšah*, Beograd 1987: *Književne novine*. Przeł.
 Ljubica Rosić.
 Pavić, Haz. rečnik. Pavić Milorad, *Hazarški rečnik*, Beograd 1987: Prosveta.
 Pavić, Słown. Chaz. Pavić Milorad, *Słownik chazarski*, Warszawa 1993: tCHu. Przeł. Elżbieta
 Kwaśniewska i Danuta Cirlić-Straszyńska.

ela, knj. 4), Beograd 1963.
 ja: Narodna kultura. Przeł. Svetlozar Igov.
 jr. dela na I. Andrić, Skopje 1977. Przeł.

Seobe i Druga knjiga Seoba, Beograd 1962:

i, Łódź 1982: Wyd. Łódzkie. Przeł. Grzegorz

dydurke, Paryż 1969: „Instytut Literacki”.
rdidurke, Beograd 1981: Nolit. Przeł. Uglješa

JERZY REICHAN

(Kraków)

PRZEDŚWIĄTECZNA KRAKOWSKA PRZYGODA LEKSYKALNA ZE STANIOLEM, SREBERKIEM I ZŁOTKIEM

Przed świętami Bożego Narodzenia wybrałem się (a było to w Krakowie) na zakupy różnych akcesoriów potrzebnych do robienia zabawek na *drzewko*¹. W sklepach i na straganach dopytywałem się między innymi o *staniol*. (Wyraz ten od czasów dzieciństwa po dzień dzisiejszy traktuję jako rzeczownik rodzaju żeńskiego – *staniol*, D. lp. *stanioli*, B. lp. *staniol*, Narz. lp. *staniolą*; mój uzus językowy różni się zatem od stanu podanego przez *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego (dalej oznaczany skrótem: SJPDor), t. VIII, s. 702, gdzie czytamy: „*staniol* m I, D. -u in. cynfolia ‘cieniutka, miękka blaszka z walcowanej cyny, używana głównie do pakowania artykułów chronionych przed dopływem powietrza, wilgoci i światła’: ...”². Podobną informację znajdujemy w *Słowniku współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja (dalej oznaczanym skrótem: SWJPDun)³.

Moje poszukiwania staniolu w kramach rozstawionych okresowo przed świętami na krakowskim rynku nie powiodły się. Na moje pytania o ten produkt dostawałem odpowiedź: „nie ma”. Wreszcie jedna ze sprzedawczyń zapytała mnie: „a co to jest staniol? Ja tego nie znam”. Kiedy opisałem jej wygląd i zastosowanie potrzebnego przedmiotu, odpowiedziała: „panu chodzi o *sreberka*, nie mam tego”. Dopiero na Starym Kleparzu (placu targowym) dopytując się w kramach już systematycznie o *sreberka*, znalazłem poszukiwany produkt.

¹ Por. Z. Klimek, „*Drzewko wigilijne*”, jego geneza i nazwy we współczesnym języku polskim. *Zeszyty Naukowe III Prace Językoznawcze* 1971. CCLXIX, s. 25-26, 220, 222.

Przypomniałem sobie też reklamę telewizyjną czekolady „milki”, w której przedstawiono bajkowo i humorystycznie produkcję tejże czekolady; słyszymy tam słowa: „a świstak zawija je [tj. tabliczki czekolady] w te *sreberka*”.

A oto inne doświadczenie. W sklepie spożywczym wskazując na opakowane w kolorowy staniol pomadki zapytałem sprzedawczyni: jak się nazywają te lśniące opakowania? Dodałem też wyjaśniająco: chciałem kupić arkusze tego i nie wiedziałem, jak to nazwać. Sprzedawczyni bez wahania odpowiedziała: „to są *złotka*”.

Zajrzałem więc do SJPDor pod hasła *sreberko* i *złotko*. Wyraz *sreberko* występuje w tym słowniku (t. VIII, s. 663) w innych znaczeniach, a mianowicie jako zdrobnienie od *srebro* w jego podstawowym znaczeniu i jako zdrobniła nazwa wyrobów i naczyń ze srebra. Materiał pochodzi ze źródeł dawnych – osiemnasto- i dziewiętnastowiecznych; najnowsza relacja z samego początku wieku dwudziestego.

Inna sytuacja w SWJPDun, gdzie na s. 1052 czytamy: „*sreberko* [...] ‘kawałek cienkiej, miękkiej folii z walcowanej cyny lub innej błyszczącej folii metalowej’: Cukierek w *sreberku*”. SWJPDun rejestrując to znaczenie wyrazu *sreberko* uchwycił trafnie aktualne znaczenie wyrazu.

Jeśli chodzi o wyraz *złotko*, to SJPDor (t. X, s. 1154-1155) odnotowuje go (obok innych znaczeń) w znaczeniu ‘cynfolia, staniol, pozłotka’ z kwalifikatorem „pococzne”, przytaczając cytat z Kuncewiczowej: „[Niebo] jest miłe, błyszczące jak papierowe *złotko* przechowywane w kajetach”.

W SWJPDun na s. 1364 czytamy: „*złotko* [...] ‘nieprzezroczysta folia w złotym kolorze, używana zwykle do pakowania artykułów spożywczych; cynfolia, staniol’: Cukierki, czekolada w *złotku*”.

SWJPDun podaje zatem aktualnie używane znaczenie. W definicji jednak zamiast słów „w złotym kolorze” powinny się raczej znaleźć słowa: o metalicznym połysku. Wszak „czekolada w *złotku*” to nie jest czekolada w staniolu pozłocistym, lecz w staniolu srebrzystym. Wyraz *złotko* – jak się wydaje (zob. zresztą dalsze materiały w niniejszym artykule) – uogólnił się na różnokolorowe staniole, np. srebrzyste, złociste, połyskujące zielono, czerwono itd.

Wobec powyższego odniosłem wrażenie, że używany przeze mnie *staniol* (odnotowywany zresztą tak przez SJPDor, jak przez SWJPDun) jest wyrazem wychodzącym z użycia⁴.

By się w tym zakresie upewnić, przeprowadziłem ankietę wśród kilkunastu pracowników Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie. Każda z ankietowanych osób dostała podany poniżej tekst z prośbą o natychmiastową odpowiedź bez kontaktowania się z kimkolwiek.

Czekolada zwykle ma podwójne opakowanie. Z zewnątrz jest opakowanie papierowe z napisami i obrazkami. Wewnętrzne opakowanie jest cieniutkie, srebrzyste.

1. Jak się nazywa to wewnętrzne opakowanie, a raczej – jak się nazywa ten srebrzysty,

⁴ Takie imię odnotowano też u Lejdy K. Hordy, H. Dębskiej, T. K. i M. G. i.

cieniutki „papierek” stanowiący wewnętrzne opakowanie?

2. Ten sam produkt ale w różnokolorowych arkuszach sprzedawany na straganach przed świętami. Używane do różnych ozdób choinkowych, owijania cukierków, pomadek itp.

3. To samo (może nieco grubsze), sprzedawane w rulonach, służy do zawijania różnych produktów żywnościowych.

Proszę o podanie nazwy i napisanie zdania, w którym byłby dopełniacz tego wyrazu.

A oto odpowiedzi na pytania ankiety:

NUMER OSOBY	PYTANIE 1 Jak się nazywa wewnętrzne cieniutkie srebrzyste opakowanie czekolady?	PYTANIE 2 To samo w kolorowych metalicznie lśniących arkuszach sprzedawane przed świętami, używane do ozdób choinkowych, owijania pomadek itp.	PYTANIE 3 To samo (nieco grubsze) sprzedawane w rulonach, służy do zawijania różnych produktów żywnościowych.
1	folia, cynfolia, czekolada zapakowana jest w folię, cynfolię	złotko, sreberko, ozdoby choinkowe ze złotka, sreberka	folia, pieczenie kurczaka w folii
2	folia	folia, sreberko	folia aluminiowa, proszę o arkusz folii
3	staniol, sreberko, nie wyrzucaj staniolu, sreberka	staniol, kolorowe sreberka, staniolu teraz na Kleparzu można kupić	folia aluminiowa, folii aluminiowej nie używaj do mięsa
4	cynfolia, brak cynfolii	staniol, brak staniolu	folia, brak folii
5	sreberko	srebrna folia	folia
6	złotko, staniola, staniolka	złotko, staniola, staniolka, nie wyrzucaj tego złotka	folia aluminiowa
7	złotko, pozłotko (słowa moich dziadków, rodziców i moje z dzieciństwa)	staniola B. lp. staniole	folia aluminiowa (bardzo nowoczesna dla mnie)
8	sreberko lub folia, do czekolady przyczepił się kawałek sreberka	sreberko, rzadziej złotko (staniol jest przezroczysty)	folia, brakło mi folii do zawinięcia mięsa
9	staniol (wahanie co do rodzaju) D. lp. staniola czy stanioli?	złotko, zabrakło złotka do zawijania cukierków	
10	złotko, pozłotka	złotko, pozłotka	folia aluminiowa

11	cynfolia, nie mam cynfolii	staniol, nie mam stanioli	folia aluminiowa, nie mam folii aluminiowej
12. Osoba z czeskiej części Śląska Cieszyńskiego	staniol, japka se zavijačo v barevne stanióle	staniol srebrny, každo čokolada byča obalūno ['opakowana'] f staniol stříbny, (z zewnařz na to papierek)	nie zna, ale dorostły syn osoby ankietowanej podał czeską nazwę <i>alobal</i>
13.	sreberko	folia aluminiowa ozdobna, staniol, proszę pięć arkuszy staniolu	folia aluminiowa
14.	sreberko, złotko, ale matka pochodząca ze Lwowa mówi <i>staniolka</i>	sreberko, złotko, ale matka pochodząca ze Lwowa mówi <i>staniolka</i>	
15. Jerzy Reichan	staniol nie mam stanioli	staniol, arkusz stanioli, staniolka mała do zawijania pomadek	staniol D. lp. stanioli

Spróbujmy podsumować wyniki ankiety.

1. Najmniejsze zróżnicowanie zauważa się w odpowiedziach na 3. pytanie ankiety, które dotyczy folii aluminiowej, czyli bardzo cienkiej blachy wyrabianej z aluminium i sprzedawanej w rulonach, a służącej do zawijania mięsa, wędlin, sera, a także do owijania mięsa na czas pieczenia, by się nie wysuszyło.

Osiem osób – *folia aluminiowa*

Cztery osoby – *folia*

Dwie osoby – nie udzieliły odpowiedzi, ale syn jednej z tych osób mający kontakt z polszczyzną czeskiej części Śląska Cieszyńskiego, odpowiedział: *alobal*.

Jedna osoba (tą osobą byłem ja) – odpowiedziała: *staniol*, D. lp. *stanioli*. W moim zatem poczuciu językowym nastąpiła identyfikacja nieco grubszej folii aluminiowej z cieńszym staniolem używanym do zawijania czekolad i pomadek.

2. W zakresie odpowiedzi na 1. i 2. pytanie ankiety zauważamy wielką różnorodność. Stwierdzić możemy, co następuje:

Na 15 ankietowanych osób:

A. Dziesięć osób zna i używa w interesującym nas znaczeniu wyrazu *staniol*, ew. *staniola* czy *staniolka*. Spośród nich:

a. Pięć osób używa tych wyrazów jako nazwy 'cieniutkiej srebrzystej (ewentualnie pozłocistej lub innych kolorów) metalicznej folii, stanowiącej zarówno wewnętrzne opakowanie czekolady, jak (kupowanej w arkuszach) służącej do różnych ozdób choinkowych (np. zawijania orzechów, owijania zawiniętych już w postrzę-

b. Cztery osoby używają tych wyrazów wyłącznie w znaczeniu 'srebrzystej, złocistej i innobarwnej folii o metalicznym połysku (kupowanej w arkuszach), służącej do różnych ozdób choinkowych (np. zawijania orzechów, owijania zawiniętych już w postrzępioną bibułę cukierków itp.)' (2. pytanie ankiety).

c. Tylko jedna osoba używa wyrazu *staniola* wyłącznie w znaczeniu 'srebrzystej cieniutkiej folii o metalicznym połysku, stanowiącej wewnętrzne opakowanie czekolady' (1. pytanie ankiety).

Należy też zauważyć, że u jednej osoby nastąpiło przesunięcie semantyczne: wyraz *staniol* dla tej osoby oznacza folię przezroczystą, a więc inny przedmiot.

B. Dziewięć osób obok *staniolu* (ew. *stanioli* czy *staniolki*) wymieniło inne nazwy, a mianowicie:

a. Dwie osoby – *sreberko*.

b. Dwie osoby – *sreberko* i *złotko*.

c. Dwie osoby – *złotko*.

d. Jedna osoba – *złotko*, *pozłotka*.

e. Jedna osoba – *złotko*, *pozłotko*.

f. Dwie osoby – *cynfolia*.

C. Cztery osoby nie wymieniły w swych odpowiedziach wyrazu *staniol* (ew. *staniola*, *staniolka*).

'Srebrzysta cieniutka folia o połysku metalicznym stanowiąca wewnętrzne opakowanie czekolady' (1. pytanie ankiety) to dla nich:

a. *folia*, *cynfolia*,

b. *folia*,

c. *sreberko*,

d. *złotko*, *pozłotka*.

Natomiast 'staniol różnobarwny, kupowany w arkuszach i służący do sporządzania ozdób choinkowych' (2. pytanie ankiety) to:

a. *złotko*, *sreberko*,

b. *folia*, *sreberko*,

c. *srebrna folia*,

d. *złotko*, *pozłotka*.

Spojrzymy na wyniki ankiety od strony statystycznej. Zajmiemy się odpowiedziami na pytania 1. i 2. Odpowiedzi na pytanie 3. scharakteryzowano już wystarczająco wyżej.

Podane niżej w każdej kolumnie liczby zsumowane nie dają w wyniku liczby 15 (tj. liczby osób ankietowanych), ponieważ często uczestnicy ankiety podawali w odpowiedzi na pytania więcej niż jedną nazwę.

ODPOWIEDZI	
PYTANIE 1	PYTANIE 2
staniol 4 staniola 1	staniol 6 staniola 2

ODPOWIEDZI	
PYTANIE 1	PYTANIE 2
sreberko 5	sreberko 5
złotko 3 złótko 1 pozłotka 1 pozłótko 1	złotko 6 pozłotka 1
folia 3 cynfolia 3	folia 1 srebrna folia 1 folia aluminiowa ozdobna 1

Zajmijmy się rodzajem gramatycznym wyrazu *staniol*. Wyraz ten wystąpił u siedmiu osób: u pięciu osób jako rodzaj męski – *staniol*, D. lp. *staniolu*, u dwu osób jako rodzaj żeński – *staniol*, D. lp. *stanioli*, jedna osoba nie była pewna, czy rodzaj męski, czy żeński – „D. lp. *staniola* czy *stanioli*”. Dwie osoby podały rzeczownik żeński – *staniola*. Również dwie osoby podały formację z sufiksem *-ka*: *staniolka* (jedna – jako nazwę używaną przez jej matkę pochodzącą ze Lwowa; druga osoba, którą jest autor niniejszego artykułu – jako mały kawałek staniolu służący do zawinięcia np. pomadki).

Okazuje się zatem, że w nazewnictwie omawianych przedmiotów panuje na terenie Krakowa duże zróżnicowanie, stwarzające niekiedy trudność porozumienia się. Jeśli chodzi o nazwy *sreberko*, *złotko*, *pozłotka* i pokrewne, to oczywiście rozumiem je, ale tylko w wyrazistym kontekście i konsytuacji. (Pewna wiekowa osoba z Krakowa z wyższym wykształceniem humanistycznym zagadnięta o *sreberko* i *złotko* w interesujących nas znaczeniach powiedziała, że słowa te kojarzą się jej ze sposobem wyrażania się dzieci). Wyrazu *cynfolia* do czasu pisania niniejszego artykułu w ogóle nie znałem, ze zdziwieniem dowiedziałem się o jego istnieniu. Natomiast wyraz *folia* oznacza dla mnie folię przezroczystą, którą określam głównie wyrazem *celofan*.

W trakcie rozważań nad wyrazem *staniol* i jego synonimami nasunęło się przypuszczenie, że *sreberko*, *złotko*, *pozłotka* i pokrewne są być może zapożyczeniami z gwar. Sprawdziłem więc wszystkie wyrazy (łącznie ze *staniolem*, *staniolą*, *staniolką*, *cynfolią* i *folią*) w kartotece *Słownika gwar polskich*⁵ i w odpowiednim tomie tegoż *Słownika*⁶.

Wyniki tego sprawdzania są następujące:

⁵ Kartoteka znajduje się w Pracowni Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, Al. Mickiewicza 31. [Dalej oznaczana skrótem kart. SGP PAN]. Za pozwolenie skorzystania z tych materiałów dziękuję Kierownicze Pracowni, P. Prof. dr hab. Joannie Okoniowej.

⁶ *Słownik gwar polskich*, opracowany przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, Źródła i t. I pod kierunkiem M. Karasia, pod red. M. Karasia i J. Reichana, Warszawa 1987, s. 100.

1. Wyrazów *staniol*, *staniola*, *staniolka* (i ew. innych rzeczownikowych derywatów w gwarach nie zanotowano). Raz tylko na Orawie (po stronie słowackiej) wystąpił w tekście gwarowym wyraz *staniolowy* (w formie *staniolowy*). Rzecz to zatem zupełnie wyjątkowa i ze względu na tę właśnie wyjątkowość oraz lokalizację geograficzną bez znaczenia dla naszych rozważań.

2. Nie ma również wyrazu *cynfolia*.

3. *Folia* w innym znaczeniu (tylko jedna relacja)⁷.

4. Wyraz *złotko* zapisano w interesującym nas znaczeniu w Rzeszowskim i w północnej Wielkopolsce. Jest też kilka dalszych relacji, w których podano inne znaczenia⁸.

5. Sporo jest materiału gwarowego do wyrazów *pozłotko*, *pozłótko*, *pozłotka*, *pozłótko*, *pozłota*, *pazłotko*, *pazłótko*, *pazłotka*, *pazłótko*, *pazłotek*, *pazłota*, które oznaczają nie tylko staniol. Występują one w większości polskiego terytorium gwarowego. Formacje te omówiła już w swoim artykule J. Okoniowa⁹.

6. Wyraz *sreberko* (w formie *sleberko*) jeden raz tylko zapisano na Warmii z nie mówiącą definicją ‘sreberko’¹⁰.

Porównanie materiałów gwarowych z wcześniejszymi rozważaniami wskazuje, że to, co w języku literackim było oznaczane nazwami *staniol* i *cynfolia*, w gwarach określano słowami: *pozłotko*, *pozłotka*, *pazłotko*, *pazłotka* i pokrewnymi, które to wyrazy w tym lub zbliżonych znaczeniach były już w gwarach używane w XIX wieku.

Wyrazy *złotko* i *sreberko* są zapewne nowszymi tworamami, powstałymi w Krakowskim może na gruncie miejskim. By jednak określić ich wiek, geografię i status społeczny, trzeba by przeprowadzić dalsze badania.

W zakresie omawianego w tym artykule słownictwa zauważa się zatem dwie warstwy:

1. Zdecydowanie literackie nazwy: *staniol*, *cynfolia*, *folia*, *folia aluminiowa*.

2. Potoczne wyrazy, stopniowo wchodzące do polszczyzny literackiej, takie jak: *sreberko*, *złotko*, *pozłotka*, *pozłotko*...

Niechże ta garść szczegółów leksykalnych ze środowiska krakowskiego stanie się drobnym przyczynkiem do teaurusu wiedzy o polszczyźnie potocznej budowanego przez Profesora Władysława Lubasia i Jego Zespół¹¹.

⁷ Kart. SGP PAN.

⁸ Ibid.

⁹ J. Okoniowa, *Przedrostek pa- we współczesnych gwarach polskich*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Językoznawcze” 1968, CLXIX, z. 21, s. 79-120; zwłaszcza s. 99.

¹⁰ W. Steffen, *Słownik warmiński*, Wrocław 1984, s. 145. (Kart. SGP PAN).

¹¹ W. Lubaś, *O powstającym słowniku potocznych*, „Język Polski” 2000, LXXX, s. 161-170. W. Lubaś, *Spoleczne uwarunkowania współczesnej polszczyzny*, Kraków 1979. W. Lubaś, *Kłopoty z wyodrębnieniem potocznej leksyki polskiej*. W: *Studia z leksykologii i gramatyki języków słowiańskich*, Kraków 1996, s. 7-16. W. Lubaś, *Istota potoczności*, „Biuletyn PTJ” 1986, XL, s. 22-23.